

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

УДК: 343.9

Колесник Ю.В.,
пошукач Національної академії
Служби безпеки України
(науковий керівник –
кандидат юридичних наук,
доцент С.С. Кудінов)

Анотація: В статті розкрито сутність тактичного прийому як криміналістичного засобу в діяльності слідчого. Здійснено аналіз підходів різних вчених до змісту цього поняття, властивостей тактичного прийому, його співвідношення з кримінальною процесуальною нормою. Запропоновано внесення змін до окремої статті КПК України

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; слідчі (розшукові) дії; тактичний прийом; процесуальна норма

Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків є доволі складним видом суспільно корисної діяльності людини, що завжди потребує відповідної організації дій виконавців, метою яких є виконання поставленого завдання для забезпечення правильного вирішення кримінального провадження. В словниковому визначенні «організувати», «організувати» означає: створити, заснувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них; здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення; забезпечувати, вишукуючи для цього необхідні можливості; чітко налагоджувати, належно впорядкувати що-небудь [1, 853; 2, 130]. Таке значення цього терміну відповідає криміналістичному розумінню організації виявлення, розкриття й досудового розслідування кримінальних правопорушень як виду діяльності органів досудового розслідування, що передбачає здійснення слідчим заходів громадського значення, їх належну підготовку, чітке налагодження взаємодії різних служб, підрозділів, залучення громадськості, використання можливостей засобів масової інформації, подолання протидії розслідуванню і т. ін. В криміналістиці під організацією діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності розуміють упорядкованість та регулювання дій суб'єктів досудового розслідування й органів, які взаємодіють з ними, для ефективного виявлення й досудового розслідування кримінальних правопорушень під час здійснення кримінального провадження. Науковці вказують на те, що організація діяльності уповноважених осіб під час досудового розслідування за її сутністю є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єктів розслідування. Вона полягає в конкретизації завдань, які відповідають певній слідчій або оперативно-розшуковій ситуації, і в прийнятті рішень щодо створення оптимальних умов для розкриття злочинів (кримінальних правопорушень) [3, 106].

Кожний вид людської діяльності і діяльність з досудового розслідування кримінальних правопорушень також потребує застосування виконавцями відповідних засобів, своєрідного інструментарію, за допомогою використання якого можна досягти поставленої мети. Важливою вимогою до таких засобів є та, що вони повинні надавати можливість досягти належного рівня виконання поставлених завдань з найменшими для виконавця витратами і у встановлений для цього час. Одним із службових завдань науки криміналіс-

тики виступає розроблення тактико-криміналістичних засобів забезпечення діяльності слідчих та оперативних підрозділів, прокурора, суду. Дослідженню проблеми тактико-криміналістичних засобів в межах розгляду загальних питань криміналістичної тактики присвятили свою увагу багато хто з відомих вітчизняних і зарубіжних криміналістів, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Ф. Герасимов, Є.П. Іщенко, В.О. Коновалова, В.Є. Корноухов, І.М. Лузгін, М.І. Порубов, В.І. Шиканов, В.Ю. Шепітько та інші. Переважна більшість криміналістів основними елементами криміналістичної тактики, головними її тактичними засобами вважають тактичні прийоми та слідчі дії, у рамках яких вони реалізуються [4, 179]. Водночас науковці й практики звертають увагу на те, що проблема слідчих (розшукових) дій і тактичних прийомів їх проведення має багато окремих аспектів, що потребують додаткового розкриття, викликають наукові дискусії, мають неоднозначне розуміння в практиці їх застосування як окремих тактико-криміналістичних засобів.

Метою даної публікації є спроба додаткового обґрунтування криміналістичного розуміння сутності тактичного прийому та розкриття його співвідношення із процесуальною нормою.

Тактико-криміналістичний арсенал засобів боротьби із злочинністю складають сукупність методів і засобів криміналістики, котрі відповідають сучасному рівню розвитку науки й потребам практики і використання яких надає можливість оптимізувати діяльність органів досудового розслідування, що здійснюється слідчим, прокурором під час кримінального провадження. До таких засобів криміналісти відносять і тактичний прийом як найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну поведінку слідчого під час збирання і використання ним доказів чи інформації, яка має доказове значення і використовується в доказуванні.

За словниковим визначенням в сучасній українській мові термін «прийом» відносять до будь-якого виду діяльності людини і в загальному розумінні розкривають як спосіб виконання або здійснення чогонебудь; метод дослідження, вивчення чогонебудь [1, 1117]. Автори посібника «Криміналістика в поняттях і термінах» тактичний прийом визначають як найбільш раціональний, доцільний і ефективний спосіб дій особи, що здійснює розслідування, який застосовують під час проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій, спрямований на розв'язання завдань із збирання, дослідження, оцінки і використання доказової чи іншої криміналістичної інформації [5, 116]. На думку І.Ф. Герасимова, тактичний прийом

являє собою метод провадження суб'єктом криміналістичної діяльності будь-якої слідчої дії, що обирається з урахуванням конкретної слідчої ситуації та спрямований на підвищення ефективності окремих слідчих дій або повного, всебічного і об'єктивного розслідування [6, 224]. На думку В.Ю. Шепітько, тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації та є найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях [7, 37].

Науковці ставлять питання і про те, що сучасний стан криміналістичної тактики дає змогу ставити питання щодо розробки типових систем тактичних прийомів під час організації слідчих дій і створення таких систем зовсім не суперечить творчому характеру і вільному вибору тактичних прийомів, а полегшує обрання такої послідовності і комплексності останніх, яка забезпечує швидке розв'язання поставленого завдання в конкретній обстановці [8, 99].

Іноді у окремих наукових працях поняття тактичного прийому по суті ототожнюється їх авторами з методами практичної діяльності, напрацьованими у сфері криміналістичної тактики. Так, до числа тактичних прийомів у діяльності слідчого дехто відносить висунення версій, планування та інші методи організації розслідування чи підготовки проведення окремої слідчої дії [9, 4], але це не можна вважати способами дії, така діяльність не відображає лінію поведінки слідчого.

Водночас, незважаючи на наявність деяких відмінностей у пропонованих визначеннях, варто вказати на те, що більшість вітчизняних і зарубіжних криміналістів визначають тактичний прийом саме як найбільш раціональний та ефективний спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого, прокурора, що обираються ними особисто в конкретному випадку, зумовленому слідчою ситуацією певного кримінального провадження. Отже, важливою відмінною рисою кожного тактичного прийому визнають його вибірковість. Тактичний прийом, на відміну від законодавчого припису кримінальної процесуальної вимоги, не має обов'язкового для застосування характеру. Вибір слідчим певного чи іншого тактичного прийому здійснюється в кожному випадку на власний розсуд на основі всебічного вивчення обставин кримінального провадження, з урахуванням конкретної слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування, з врахуванням допустимості тактичного прийому як в кримінальному судочинстві загалом, так і в конкретній ситуації розслідування.

Проте думки науковців щодо розуміння ними співвідношення тактичного прийому і процесуальної норми іноді не мають збіжності. Так, на думку російського криміналіста М.Г. Шурухнова, найбільш ефективні тактичні прийоми і рекомендації, що апробовані багаторічною слідчою та судовою практикою, повинні закріплюватися кримінально-процесуальним законодавством [10, 262]. Наукові підходи щодо можливості закріплення в процесуальній нормі окремих тактичних прийомів не є новими в науці, їх висловлювали ще в 60-х – 90-х роках минулого століття О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, М.П. Шаламов й інші науковці. Так, наприклад, в 1961 р. Р.С. Белкін вперше висловив ту точку зору, що тактичний прийом, який став нормою закону, не перестає бути прийомом, не втрачає свого криміналістичного змісту [11, 61] і такі ідеї він відстоював в подальшому вказуючи на те, що законодавча регламентація, закріплення тактичного прийому означає визнання законодавцем того, що цей прийом і є найбільш доцільним, найбільш раціональним, найбільш ефективним способом дій при провадженні слідчого акту, настільки доцільним і ефективним, що його слід або можна застосовувати в усіх випадках [12, 110]. На думку М.П. Шаламова, законодавча регламентація тактичного прийому є усвідомлено необхідним вибором даного прийому в усіх випадках за даної ситуації, але є передбачені в законі тактичні прийоми, застосування яких обирається на розсуд слідчого [13, 27–28]. О.Я. Баєв вважає, що законодавче закріплення окремих тактичних прийомів і рекомендацій дає нам нову процесуальну форму криміналістичної тактики [14, 32].

Значна кількість вчених криміналістів не поділяють таких підходів до розкриття сутності тактичного прийому у його співвідношенні з процесуальною нормою. Так, В.К. Лисиченко і Н.І. Клименко підкреслили те, що оскільки обов'язкові тактичні прийоми визначаються законом, то їх виконання слідчим є обов'язковим і тому називаються вони не тактичними прийомами, а правилами [15, 260]. Відомий дослідник проблем криміналістичної тактики А.І. Вінберг ще в 1965 р. зазначав, що тактичні прийоми не можуть міститись в нормах кримінально-процесуального закону [16, 79].

Доцільність застосування слідчим, прокурором тактичного прийому визначається конкретною ситуацією досудового розслідування. Така ситуація може диктувати вимогу не лише потреби застосування конкретного, а не іншого тактичного прийому, а й потребу відмови взагалі від їх застосування на певний момент. На відміну від ситуативності тактичного прийому, встановлення ситуативності в застосуванні слідчим кримінальних процесуальних норм як вимог

закону позбавлене сенсу. Саме тому В.Ю. Шепітько веде мову про законність як принцип застосування тактичних прийомів, а не як обов'язкове їх законодавче закріплення, вказуючи на те, що за своїм характером, змістом, цілеспрямованістю ці прийоми повинні повністю відповідати духу і букві закону [17, 216], а визначення поняття тактичного прийому передбачає врахування такої його ознаки як ситуаційна зумовленість. Слідча ситуація справляє чималий вплив як на обрання тактичних прийомів, так і на доцільність їх застосування в тих чи інших умовах [18, 134–135].

Навряд чи доцільно погоджуватись із відомим російським вченим О.Я. Баєвим в тому, що існує процесуальна форма криміналістичної тактики, в межах якої існують тактичні прийоми як кримінальні процесуальні норми. Процесуальна форма є невід'ємною частиною кримінального судочинства і розкриває процесуальні, а не криміналістичні категорії. Під процесуальною формою, «процесуальним порядком» розуміють умови і послідовність провадження окремих процесуальних дій і прийняття рішень, а також умови провадження в цілому, тобто всі форми судочинства в їх сукупності, в їх системі як єдине ціле [19, 9]. Кримінальна процесуальна форма безпосередньо впливає на зміст кримінального судочинства. Порушення форми може свідчити про порушення кримінального процесуального закону, а значні порушення закону є підставою для відміни процесуального рішення і навіть підставою для відміни або зміни прийнятого судового рішення. Саме тому Є.Г. Коваленко окремо підкреслює, що процесуальні форми – це специфічні процесуальні гарантії законності правосуддя. Законодавець розглядає істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону як порушення встановлених законом процесуальних форм і гарантій правосуддя, а також прав особи [20, 141–142]. Отже, кримінально-процесуальна форма утворює врегульований законом обов'язковий правовий режим здійснення як кримінального провадження в цілому, так і окремих слідчих (розшукових) дій.

Доволі логічними і переконливими є аргументи, які наводить В.Ю. Шепітько. Так, на його думку, в кримінально-процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми тому що, по-перше, тактичний прийом виходить з процесуальних норм і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма, якщо вона навіть і альтернативна, не може бути тактичним прийомом в силу того, що має характер припису або обов'язкового характеру в певних межах; по-третє, тактичний прийом більш гнучкий, його застосування визначається ситуаційною зумовленістю, яку законодавець в деталях передбачити не може; по-

четверте, тактичний прийом не може бути застосованим «в усіх випадках», а лише за певних умов, обставин, відповідних ситуацій, коли його застосування буде оптимальним [17, 219]. Варто враховувати, що тактичним прийомом може виступати не будь-який довільно обраний спосіб дій чи лінія поведінки слідчого, а лише найбільш раціональний і ефективний спосіб здійснення процесуальної дії за певних обставин його реалізації. Водночас тактичні прийоми як обрані слідчим способи проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій не можуть претендувати на їх законодавче встановлення.

В зв'язку з цим викликає заперечення спроба вітчизняного законодавця підвести під категорію законодавчої норми тактичні прийоми проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Як відомо, проведення слідчих (розшукових) дій в негласній формі покликане забезпечити швидке й ефективне збирання відомостей про злочин і особу чи осіб, що його вчинили, надати органам досудового розслідування можливість встановити їх місцезнаходження і місцезнаходження окремих предметів, речей та документів, що мають значення для кримінального провадження, запобігти протидії розслідуванню злочину з боку зацікавлених осіб, коли проведенням слідчих (розшукових) дій це здійснити неможливо або надзвичайно складно. Відповідно до положень частини першої ст. 246 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [21, 553]. Негласність слідчих (розшукових) дій означає лише особливий порядок їх підготовки, проведення, фіксації та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. В усьому іншому тактика проведення таких негласних процесуальних дій нічим не відрізняється

від загальної тактики діяльності слідчого під час досудового розслідування, а до тактичних прийомів проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають бути застосовані загальні вимоги, зокрема, й щодо їх вибірковості. Проте, встановлюючи процесуальний порядок проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину, законодавець в частині п'ятій ст. 271 КПК України вказує на те, що порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством [21, 594], але яким саме законом України визначається тактика проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії, законодавець не вказує. Відсутність такої конкретизації щодо законодавчих приписів, якими б визначалися тактичні прийоми діяльності слідчого, цілком закономірна, адже відповідних законів і навіть відомчих нормативних актів, де б зазначалися тактичні прийоми проведення негласних слідчих (розшукових) дій просто не існує.

Висновками з проведеного наукового дослідження може слугувати та теза, що тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій слугують важливими тактико-криміналістичними засобами, які забезпечують результативність та ефективність діяльності слідчого. Вибірковість і ситуативність застосування тактичного прийому відрізняє його від кримінальної процесуальної норми, якою врегульовано порядок здійснення процесуальних дій. Враховуючи те, що тактичні прийоми проведення негласних слідчих (розшукових) дій не можуть бути встановлені законами в силу їхньої вибірковості і ситуативної зумовленості застосування під час досудового розслідування, доцільним буде внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства і вилучити слово «тактика» з тексту частини п'ятої ст. 271 КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
2. Новий тлумачний словник української мови у 4 т. : Т. 3. – К. : Аконіт, 2001. – 927 с.
3. Кирсанов З.И. Теоретические основы криминалистики : учебное пособие / З.И. Кирсанов. – М. : Изд-во в/ч 33965, 1998. – 201 с.
4. Бахін В.П. Криміналістика: курс лекцій : у 2 ч. / В.П. Бахін, І.В. Гора, П.В. Цимбал. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. – Ч. I. – 356 с.
5. Криминалістика в поняттях і термінах : учебное пособие / Ю.В. Гаврилин, А.Ю. Головин, И.В. Тишутина. – М. : Книжный мир, 2006. – 384 с.
6. Криминалістика : учебник / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Высш. шк., 2002. – 672 с.
7. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В.Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
8. Колесниченко А.Н. Актуальные проблемы тактики и методики расследования преступлений / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова // Проблемы соц. законности. – Вып. 3. – Х. : Вища шк., 1978. – С. 96–103.
9. Біленчук П.Д. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів : навч. посібник / П.Д. Біленчук, В.І. Перкін. – К. : УАВС, 1996. – 32 с.
10. Шурухнов Н.Г. Криминалістика : учебник / Н.Г. Шурухнов. – 2-е изд., исправл. и доп. – М. : Эксмо, 2008. – 720 с.
11. Белкин Р.С. Новый УПК РСФСР и некоторые вопросы науки советской криминалистики / Р.С. Белкин // Сб. статей по новому уголовному и уголовно-процессуальному законодательству. – М. : ВШ МВД РСФСР, 1961. – С. 154–161.
12. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие / Р.С. Белкин. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
13. Шаламов М.П. Некоторые проблемы советской криминалистики : учеб. пособие / М.П. Шаламов. – М. : Юрид. лит. 1965. – 61 с.
14. Баев О.Я. Криминалістическа тактика и уголовно-процессуальный закон / О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 114 с.
15. Криміналістика : підручник / П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко [та ін.] ; за ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
16. Винберг А.И. О научных основах криминалистической тактики / А.И. Винберг // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 78–83.
17. Шепітько В.Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В.Ю.Шепитько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – 576 с.
18. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.] ; [за ред. проф. В.Ю. Шепітька]. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
19. Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве (понятие и свойства) / М.Л. Якуб // Сибир. юрид. записки. Проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск ; Омск, 1973. – Вып. 3. – С. 167–170.
20. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник / Є.Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
21. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

ТАКТИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ
ПРОИЗВОДСТВА СЛЕДСТВЕННЫХ
(РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ КАК
КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ

Колесник Юрий Валериевич

Аннотация: В статье раскрывается сущность тактического приема как криминалистического средства в деятельности следователя. Анализируются подходы разных ученых к содержанию этого понятия, к свойствам тактического приема, его соотношению с уголовной процессуальной нормой. Предложено внесение изменений в отдельную статью УПК Украины.

Ключевые слова: уголовное производство; досудебное расследование; следственные (розыскные) действия; тактический прием; процессуальная норма.

TACTICAL METHODS
OF INVESTIGATIVE ACTIONS
AS CRIMINALISTICAL REMEDIES
OF INVESTIGATOR ACTIVITIES

Kolesnyk Yurii Valeriyovych

Summary: The article reveals essence of the tactical methods as the criminalistic remedy in the investigator activities. It analyzes approaches of the different scientists to the content of this concept, the ways of a tactical method, its relation with the criminal procedural rule. Proposed amendments to the separate article of Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine.

Keywords: criminal proceedings; prejudicial inquiry; investigative actions; tactical method; procedural rule.